

Марина Митрић
Народна библиотека Србије
marina.mitric@nb.rs

УДК 371.64(497.11)
027.8(497.11):024

Коришћење фондова и услуга школских библиотека у Србији

Сажетак

У раду је дата анализа коришћења фондова и услуга школских библиотека у петогодишњем периоду од 2004. до 2008. године. Анализа је урађена на основу података о пословању достављених за базу *Мрежа библиотека Србије*, као и записника о надзору над стручним радом школских библиотека. У погледу броја обухваћених библиотека, свеобухватног је карактера. Дати су статистички показатељи, са табеларним приказима о коришћењу књижних и некњижних фондова, као и подаци о одржаним изложбама, књижевним вечерима, предавањима, трибинама и другим културно-образовним програмима у школским библиотекама. Указано је на неопходност промена у њиховом раду и дат је предлог мера за унапређење рада.

Кључне речи:

школске библиотеке – коришћење фондова; школске библиотеке – коришћење услуга

1. Предмет анализе и период посматрања, извори за анализу

Ова анализа урађена је на основу података о пословању школских библиотека достављених за базу *Мрежа библиотека Србије* у периоду 2004-2008. године. У погледу броја обухваћених библиотека, свеобухватног је карактера, с обзиром да сваке године на анкетни упитник одговара око 1.100 библиотека. То је око 80% од укупно 1.372 школске библиотеке које достављају податке о пословању и које су укључене у мрежу библиотека Србије. Територијално, обухваћене су школске библиотеке у Републици Србији, али због немогућности достављања података, ни су укључене школске библиотеке на Косову и Метохији.

Као извори за анализу, поред података достављених за базу МБС, коришћени су и извештаји о извршеном надзору над стручним радом школских библиотека, које матичне библиотеке достављају Народној библиотеци Србије.

Анализом су обухваћени подаци о коришћењу фондова (књижних и некњижних) и услуга школских библиотека у петогодишњем периоду 2004-2008. године. Подаци су анализирани у односу на важеће националне стандарде за школске библиотеке и прописе из области образовања, који ближе одређују обавезе школског библиотекара и улогу школске библиотеке у остваривању васпитно-образовних циљева. Коришћена су и IFLA/UNESCO документа која се односе на рад школских библиотека и дају смернице за квалитетно организовање њиховог рада.

2. Рад школских библиотека у законским оквирима

Показатељи остварености васпитно-образовних циљева у областима рада школског библиотекара¹ дефи-

нисани су у оквиру неколико критеријума: уређеност фонда, рад са ученицима, сарадња са наставницима, информационо-документациони рад и културни и јавни рад. Информационо-документациони рад обухвата систематско информисање корисника о новим издањима, припрему тематских изложби, промовисање коришћења различитих извора знања у наставном процесу, израду и ажурирање каталога у складу са изменама у области библиотечке класификације, као и обуку корисника у коришћењу каталога и других база података.

Програмом рада школског библиотекара² истакнута је обавеза планирања и програмирања рада школског библиотекара и улога школске библиотеке у остваривању васпитно-образовних циљева. У оквиру образовно-васпитне делатности, прецизирани су различити облици рада са ученицима и разни облици сарадње са наставницима и стручним сарадницима, док се у оквиру библиотечко-информационе делатности, уз низ стручних библиотечких послова, наводе различите методе приближавања фонда корисницима и подстицање читања и свестранијег коришћења библиотечких фондова.

Обавеза школског библиотекара је и културна и јавна делатност која обухвата разне културне активности, попут припремања и организовања различитих културних догађања у оквиру школе и локалне заједнице (књижевне трибине, сусрети, разговори, смотре и такмичења у литерарном стваралаштву), затим сарадња са народним и другим библиотекама, као и са другим установама и организацијама у области културе (културно-уметничка друштва, центри за културу, музеји, галерије и сл.).

Рад са ученицима одвија се на више начина, при чему је најзначајнији сегмент систематски рад на оспо-

¹ „Правилник о сталном стручном усавршавању и стицању знања наставника, васпитача и стручних сарадника”, *Службени гласник РС* бр. 14 (2004): 19.

² „Програм рада стручних сарадника у основној школи”, *Просветни гласник* бр. 1 (1994) и „Програм рада стручних сарадника у средњој школи”, *Просветни гласник* бр. 1 (1993).

собљавању ученика за коришћење књига и самостално тражење и налажење потребних извора информација, као и развијање критичког односа према разним изворима знања.

Основна функција школске библиотеке је образовно-васпитна, што подразумева улогу библиотеке у остваривању програмских циљева и задатака основног, односно средњошколског образовања. Обавеза школског библиотекарa је да се укључује у израду развојног плана школе.

У циљу остваривања основних задатака школске библиотеке, прописана је обавезна сарадња школске библиотеке са наставним особљем у креирању набавне политике, при чему се не мисли само на набавку нових извора, већ на континуирану политику набавке библиотечке грађе која ће омогућити да школска библиотека заиста буде подршка образовном процесу у школи. Сарадња са наставницима укључује и различите видове стручног усавршавања за наставнике, препоруку различитих нових извора/носача информација, помоћ наставницима у избору и примени различите литературе за наставу, као и организовање часова у сарадњи са наставницима³.

3. Статистички показатељи коришћења школских библиотека

Степен коришћења библиотечких фондова и услуга од највећег је утицаја на остваривање основних циљева и задатака школске библиотеке.

Вредновање резултата рада полазна је основа за подстицање коришћења школских библиотека, а правилно вођење библиотечке статистике омогућава да се на основу прикупљених података прати, проучава и оцењује сопствени рад и планира развој библиотеке за одређени период. Иако је вођење библиотечке статистике обавеза сваке библиотеке, велики број школских библиотека у Србији не води је у складу са библиотечким правилима. Примера ради, око 21-24% школских библиотека годишње није уопште бележило податке о коришћењу књига у протеклих 5 година. Знатно већи број библиотека не бележи податке о коришћењу периодике (62-67% годишње), при чему су рачунате само оне школске библиотеке које су назначиле да у фонду поседују серијске публикације. Посебан проблем су подаци о коришћењу некњијне грађе, о чему ће више бити речи у наредном одељку.

С обзиром да резултати анализе статистичких показатеља коришћења школских библиотека нису на задовољавајућем нивоу, овом проблему се мора посветити више пажње него у досадашњој пракси школских библиотека.

3.1. Коришћење књијних фондова

Коришћење библиотечких фондова највише зависи од тога какви су фондови и колико су у стању да задовоље потребе и интересовања корисника.

Величина и структура књијних фондова важни су показатељи успешности школске библиотеке у испуња-

вању основних задатака и функција. Најважнији критеријум за одређивање величине књијног фонда школских библиотека је број књига у односу на број ученика. Према важећим стандардима за школске библиотеке, потребно је да школска библиотека попуњава библиотечки фонд у односу 0,5-1 нове књиге по ученику у току сваке школске године.

Расположиви подаци у бази *Мрежа библиотека Србије* указују да укупан број књига по ученику у школским библиотекама у Србији задовољава стандарде и нормативе из области образовања, али услед вишегодишње недовољне набавке, фондови нису актуелни. У њиховој структури уочљива је велика несразмера у односу литературе за наставу матерњег језика (57%) и литературе потребне у настави осталих предмета (9%), а са свега 16% литературе изван наставног програма, не могу се задовољити шира интересовања и потребе ученика.

Да би била неопходна подршка у васпитно-образовном процесу, библиотека мора да има потребну учебничку литературу и школску лектуру, а библиотекар мора бити у току са изменама наставног програма и усклађивати набавку библиотечке грађе према потребама наставног процеса. С обзиром да библиотеке у анкети не дају податке о начину набавке, не може се са сигурношћу тврдити колико је приновљених књига набављено куповином, што је најпоузданији начин набавке потребне грађе.

Услед вишегодишњег недостатка новца за куповину нових књига, поклон је најзаступљенији вид набавке у школским библиотекама у Србији, а књиге на тај начин приновљене нису увек адекватне садржине, нити су актуелне. Многе школе користе средства ђачког динара или организују акције прикупљања књига. У посматраном петогодишњем периоду, 38-40% библиотека годишње дало је податак да има унапред одређена средства за куповину књига, односно да су планом школе одређена средства за набавку грађе. Податак да у школи постоји библиотечка комисија за набавку дало је 22-27% библиотека годишње.

У 2008. години, величина фондова школских библиотека на нивоу Републике износи 14,7 књига по ученику (укупно 9.269.407 књига у 1.051 библиотеци). Посматрано у петогодишњем периоду, уочава се повећање укупног броја књига по ученику (табела 1). То се, са једне стране, може објаснити простом чињеницом смањења броја ученика (2004. године било је 721.807 ученика, 2005. – 696.343, 2006. – 674.884, 2007. – 642.663, 2008. године – 632.267⁴), као и необављеним ревизијама књијних фондова у већини школских библиотека у Србији.

Са друге стране, евидентно је незнатно и постепено повећање обима набавке које износи од 0,28 књига по ученику у 2004. години, до 0,40 у 2008. години. Ову чињеницу поткрепљује и податак да се број школских библиотека у којима није приновљена ниједна књига у току школске године, од 2004. године, када је износио 21,2%, постепено смањује, и 2008. године износи 14,8%.

⁴ Податак о броју ученика узет је из базе *Мрежа библиотека Србије*. То је укупан број ученика у око 1.100 школа, чије су школске библиотеке доставиле податке за поједине године пословања у периоду 2004-2008. год.

³ Види фусноту број 1.

година	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
укупан број књига по ученику	13,2	13,6	14,2	14,4	14,7
просечан број књига у једној школској библиотеци	8.459	8.667	8.820	8.832	8.820
укупан број приновљених књига	203.202	215.254	219.314	252.313	259.118
број набављених књига по ученику	0,28	0,31	0,32	0,39	0,40
планом школе одређена средства за набавку грађе	38,4 %	39,1 %	38,7 %	39,8 %	37,8 %
комисија за набавку	22 %	23,1 %	24,1 %	27,1 %	24,6 %
број библиотека у којима није приновљена ниједна књига	21,2 %	20,5 %	17,2 %	15,9 %	14,8 %

Табела 1: Подаци о величини фонда и набавци књига у школским библиотекама у периоду 2004-2008. године

Када је реч о периодичним публикацијама, велики број школских библиотека нема их у свом фонду. У анкети за 2008. годину, 49,4% библиотека назначило је да поседује часописе и другу периодику. Њихов број постепено се повећао у односу на 2004. годину, када је 41,7% школских библиотека дало податак да има периодику у свом фонду. То поткрепљују и подаци о незнатном повећању броја библиотека које су набављале часописе за поједине године посматрања, дати у табели 2.

Уочљиво је да се број библиотека које дају податке о коришћењу периодике смањује од 2004. ка 2008. години. С обзиром да сваке године 62-67% библиотека које имају часописе у анкети изостављају податке о њиховом

коришћењу, не може се поуздано тврдити да ли ове библиотеке не бележе податке о коришћењу периодике, или се она уопште у њима не користи. Илустративан је податак обрт фонда периодике, који је незнатно већи од обрта фонда књига и креће се, зависно од године посматрања, од 0,4 до 0,5. Обрт фонда књига не прелази 0,3 за све године посматрања.

Супротно статистичким подацима о коришћењу периодике, број библиотека које бележе статистичке податке о коришћењу књига повећава се од 2004. ка 2008. години. Са друге стране, подаци о коришћењу нису на задовољавајућем нивоу – може се уочити благи пад у параметрима који се односе на број коришћених књига и обрт фонда. Подаци су дати у табели 3.

година	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
број школских библиотека које су набавиле серијске публикације	16,9 %	18,8 %	20,6 %	22,4 %	19,2 %
број библиотека које имају периодику у фонду	41,7 %	44,6 %	48,9 %	51,2 %	49,4 %
број библиотека у којима је периодика коришћена	38,5 %	33 %	35,2 %	34,4 %	34,9 %
укупан број коришћених серијских публикација	34.839	32.541	33.650	37.593	42.768
обрт фонда периодике	0,50	0,44	0,38	0,44	0,52

Табела 2: Подаци о набавци и коришћењу периодике достављени за базу МБС у периоду 2004-2008. године

година	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
број библиотека које бележе податке о коришћењу књига	76,6 %	77,1 %	75,7 %	76,8 %	79,1 %
укупан број коришћених књига	3.025.367	2.914.769	2.708.085	2.544.942	2.651.021
корисници	ученици	79,6 %	80,6 %	78,8 %	78,2 %
	наставници	74,8 %	75,3 %	82,8 %	74 %
коришћење	број књига по кориснику	4,9	4,8	4,7	4,7
	број књига по ученику	4,2	4,0	3,9	3,8
обрт књижног фонда	0,32	0,31	0,28	0,28	0,29

Табела 3: Подаци о коришћењу књига у школским библиотекама у периоду 2004-2008. године

Поређењем података о укупном броју ученика и наставног особља у школама са показатељима о броју корисника у школским библиотекама, уочљиво је да сваке године 78-80% ученика и 74-82% наставника користи школску библиотеку. Са друге стране, параметри коришћења нису у складу са подацима о броју корисника: обрт књижног фонда и просечни број коришћених књига у току једне школске године су незадовољавајуће мали. То указује на чињеницу да се библиотечка статистика не води у складу са библиотечким правилима, те већина школских библиотека под корисницима библиотеке не подразумева ученике који су се учланили у библиотеку, нити наставнике који је заиста користе, већ хипотетичке кориснике – дакле укупан број ученика и наставника у школи узима се као број корисника библиотеке и тако се попуњавају анкете.

Са друге стране, подаци о коришћењу су на незадовољавајућем нивоу. С обзиром да су искључене библиотеке које не бележе број коришћених публикација (21-24% годишње), у преосталим библиотекама, које су ове податке дале, параметри о броју коришћења и даље су недопустиво мали – 5 књига по кориснику у току једне школске године. Ако би само број књига које су прочитали ученици поредили са укупним бројем ученика корисника библиотеке – добија се још слабији резултат – 4 прочитане књиге по ученику у току једне школске године.

Поређењем броја прочитаних књига и укупног броја књига у фондовима школских библиотека, долази се до констатације да је обрт књижног фонда свега 0,3. Један од узрока свакако треба тражити у неактуелним и застарелим фондовима. У анкети за 2008. годину, 18,2% библиотека наводи податак да никада нису радиле ревизију, 0,4% да она није рађена више од 20 година, у 4,7% ревизија је рађена пре 10-15 година, у 10% рађена је пре 5-10 година, 5,4% дало је податак да је ревизија у току, док у 27,5% библиотека нема података о ревизији. У 34,8% библиотека ревизија је рађена у периоду од 2004. до 2008. године. Ако се закључи да библиотеке које ни за једну годину нису дале податак о ревизији – нису је ни радиле, онда се укупан број библиотека у којима ревизија није рађена повећава на 45,7% (заједно са 18,2% које су јасно назначиле да ревизија није никада рађена). Тај број је у 2004. години износио 54,8% (21,3% дало је податак да ревизија није никада рађена, а 33,5% нема податак о ревизији), да би се постепено смањивао, и у 2008. години износио 45,7%. Ово је довољно илустриран податак о неактуелности фондова, а обрт од свега 0,3 на годишњем нивоу указује да се само мали део тих фондова заиста користе.

Мали број школских библиотека доставља податке о структури коришћених књига, дајући само податак о укупном броју књига које су прочитане. Према подацима о пословању за 2008. годину, наставнички фонд чини 17,6% укупног књижног фонда, а број књига које су користили наставници у наведеној години износи 11,3% од укупног броја коришћених књига. То је уједно и највећи удео књига које су користили наставници у протеклих 5 година, с обзиром да је у 2004. години тај број износио 10,2% у односу на укупан број прочитаних књига, у 2005. 11%, у 2006. 10,6% и у 2007. години 10,5%.

3.2. Некњижни фондови

У ранијим годинама, мали број школских библиотека поседовао је некњижну грађу, с обзиром да је за њено коришћење неопходна техничка опрема, попут различитих графоскопа, дијапројектора, кинопројектора, видео и аудио уређаја, које школске библиотеке већином нису имале. Према подацима о пословању у 2008. години, 23,1% школских библиотека поседује грамофонске плоче, 27,5% има касете, 9,9% магнетофонске траке, 26,7% видеокасете, 11,4% филмове, 15,6% дијафилмове, 18,8% дијапозитиве, 1,5% микрофилмове, 0,3% микрофишеве, 9,4% поседује фотографије, 17,1% географске карте, 11% фолије, 8,5% дискете за рачунар, а 13,4% има CD-ROM дискове. Када је реч о опреми за коришћење ове грађе, у анкети за 2008. годину 24,9% школских библиотека назначило је да поседује дијапројектор, 15,3% има кинопројектор, 34,8% видеоуређај, 23,9% аудиоуређај, 0,7% микрочитач, 44,1% има рачунар, 27,4% апарат за фотокопирање, а 49,7% дало је податак да нема никакву техничку опрему. У периоду од 2004. до 2008. године, школске библиотеке нису се значајније опремале овим уређајима (осим рачунара), при чему се мора имати у виду чињеница да је ова опрема застарела. Тако се ни поједине врсте некњижне грађе, које су раније биле заступљене у фондовима библиотека, више нису набављале (грамофонске плоче, магнетофонске траке, дијафилмови, дијапозитиви, фолије и сл.). Параметри коришћења који се односе на ове врсте некњижне грађе постепено се смањују од 2004. ка 2008. години, што илуструју подаци у табели 4. Изузетак су дискете и CD-ROM дискови, чији су параметри коришћења у узлазној линији. С обзиром да је све већи број школских библиотека опремљен рачунарима (њихов број повећава се од 24,3% у 2004. години до 44,1% у 2008. години), повећава се број библиотека које набављају ову врсту грађе. У анкети о пословању за 2004. годину 5,4% школских библиотека назначило је да у свом фонду поседује CD-ROM дискове, а у 2008. години њихов број повећава се на 13,4%.

Овде би требало посебно нагласити да су из анализе података о коришћењу искључене библиотеке које немају поједине врсте некњижне грађе у свом фонду, те се проценат библиотека у којима је некњижна грађа коришћена увек рачуна само у односу на број библиотека које су дале податак да ту врсту грађе имају у свом фонду.

3.3. Културни и јавни рад библиотека

Статистички показатељи о броју изложби, предавања, књижевних сусрета и трибина које организују школске библиотеке прикупљају се сваке године за базу *Мрежа библиотека Србије*. Годишње се у просеку одржи 5-7 различитих културно-образовних манифестација по једној школској библиотеци. Укупан број одржаних изложби годишње износи око 1.500, затим 1.600-1.800 разних предавања, око 1.100 књижевних сусрета, 200-300 трибина и 1.700-1.800 других културно-образовних манифестација. Око 20% библиотека има живу културну делатност са укупно 10 и више организованих предавања, књижевних сусрета, изложби или неког другог облика културно-образовне активности у току школске

година	2004.		2005.		2006.		2007.		2008.	
	наба- виле	Кори- стиле	наба- виле	кори- стиле	наба- виле	кори- стиле	наба- виле	кори- стиле	наба- виле	кори- стиле
Грамоф. плоче	1,3 %	29,6 %	2 %	26,9 %	0,8 %	31,4 %	0,4 %	16,3 %	0,8 %	16,1 %
Касете	4,5 %	38 %	5,3 %	36,8 %	5,2 %	34,1 %	4,2 %	29,5 %	3,9 %	29,8 %
Магн. траке	0,7 %	27,5 %	0,8 %	25 %	0,5 %	24,6 %	0,3 %	21,2 %	0,6 %	19,2 %
Видео касете	4,3 %	36,1 %	5,6 %	37,1 %	4,9 %	35,3 %	4,2 %	31,5 %	4,3 %	30,2 %
Филмови	0,9 %	27 %	0,9 %	31,5 %	0,8 %	26,2 %	1 %	24,1 %	1,3 %	27,5 %
Дија- филмови	0,9 %	34,1 %	0,9 %	35,9 %	0,7 %	31,5 %	0,4 %	24,3 %	0,4 %	27,4 %
Дија- позитиви	1,6 %	44,1 %	1,4 %	33 %	1,1 %	35,3 %	0,8 %	29,6 %	1 %	27,8 %
Фото- графије	1,6 %	34,1 %	1,8 %	30,2 %	1,8 %	25,2 %	1,8 %	27,9 %	1,5 %	24,2 %
Гео. карте	4,2 %	47,8 %	4 %	44,6 %	3,4 %	37,8 %	4,7 %	32,6 %	3,4 %	38,9 %
Фолије	1,4 %	45,3 %	1,7 %	44,8 %	1,1 %	31,1 %	1,7 %	31,3 %	1,1 %	30,2 %
Дискете за комп.	2,3 %	36,7 %	2,5 %	36,8 %	2,4 %	37,2 %	2,9 %	32,1 %	2,5 %	37,1 %
CD-ROM дискони	2,6 %	36,1 %	3,7 %	35 %	6,2 %	45,8 %	5,4 %	41,6 %	6,4 %	41,8 %

Табела 4: Број школских библиотека које су набављале и користиле некњижну грађу у периоду 2004-2008. године

године. Међутим, велики број библиотека, чак 35-40% оних које годишње одговоре на анкету о библиотечком пословању, не пружа ниједну овакву услугу. У 2008. години у 34,5% библиотека није пружена ниједна услуга, док је у преосталим библиотекама остварено у просеку 6,6 различитих културно-образовних програма по једној библиотеци. Укупно је одржано 1.589 изложби, 1.996 предавања, 1.105 књижевних сусрета, 271 трибина и још 1.983 различите активности.

Адекватне просторне могућности основни су предуслов да се ученицима приближи ова врста библиотечких услуга. Према подацима доступним у бази *Мрежа библиотека Србије*, мали број школских библиотека има услове за организовање културно-образовних програма. То има за последицу незадовољавајуће резултате у остваривању културне делатности. Посебно издвојену читаоницу, која би се могла користити у ту сврху, има само 29% библиотека. Илустративан је податак да 26,1% школских библиотека у Србији нема ниједно читалачко место, чак ни у постојећем простору за смештај фонда. Ове школске библиотеке немају никакве услове ни за организовање културно-образовних манифестација, чак ни могућност да у ту сврху користе неку учионицу, када се у њој не одвија настава.

Знатни део ових проблема може се превазићи са радњом са јавном библиотеком у локалној заједници. Она би, пре свега, подразумевала коришћење просторних услова јавних библиотека за културне активности, било да су оне заједнички осмишљене или представљају самосталне активности школске библиотеке.

IFLA/UNESCO Смернице за библиотечке услуге за младе посебно истичу културне функције школске библиотеке, као значајног сегмента њеног пословања. Културно-образовне активности, попут сусрета са децим писцима и различитих едукативно-забавних радионица, имају посебну привлачност за децу млађег школског узраста, а могу имати пресудну улогу у успостављању трајне привржености библиотеци. Није књига једино средство које ће привући кориснике, а нове технологије, уз добро осмишљене програме, могу бити кључно средство у привлачењу ученика у школску библиотеку.

Посебно је важно проширивање врста и броја услуга које се могу добити у библиотеци. Организовање различитих предавања на теме које сами ученици одаберу, уз ангажовање адекватних предавача за ту прилику, сигурно је начин да се популаришу и друге услуге школске библиотеке и да се она више приближи потенцијалним корисницима. Неопходно је направити годишњи програм оваквих активности, који се сваке године иновира у складу са интересовањима ученика.

Задатак школског библиотекара је и оспособљавање корисника за самостално коришћење библиотеке и свих њених потенцијала. Организовање наставних часова у библиотеци је најбољи начин да се то постигне. У сарадњи са предметним наставницима, могу се организовати и часови из појединих предмета, општеобразовних или стручних.

Према подацима о пословању за 2008. годину, свега 3% школских библиотека у Србији има могућност коришћења е-поште, а Интернета 1,6%. У односу на

2004. годину, када је било 0,2% библиотека које су имале Интернет и 0,7% могућност да користе e-mail, то и није неки напредак, с обзиром да се број компјутерски опремљених библиотека значајно повећао (од 24,3% у 2004. до 44,1% у 2008. години). Иако је у међувремену Министарство просвете омогућило приступ Интернету у скоро свим школама у Србији, нажалост, ту могућност нису добиле и школске библиотеке.

4. Закључак и предлог мера за унапређење рада

Подаци о коришћењу фондова указују на неопходне промене у раду школских библиотека. Имајући у виду застареле и неактуелне фондове, може се закључити да су незадовољавајући подаци о њиховом коришћењу последица немогућности набавке нових и атрактивних издања у складу са различитим интересовањима ученика, као и потребама наставника у савременом процесу наставе.

У школским библиотекама, од посебне важности за коришћење фондова је могућност слободног приступа. Према подацима у бази МБС у 2008. години у 79,4% школских библиотека примењен је слободан приступ фонду, 14,1% библиотека дало је податак о затвореном фонду, док је у 1,8% примењен комбиновани приступ фонду – део књига у слободном, а део у затвореном приступу (4,8% није дало податак о смештају). С обзиром да око 80% библиотека даје податак о слободном приступу, разлог слабе искоришћености фондова не може се тражити у начину смештаја.

Поставља се питање зашто није остварен већи обим коришћења? Много тога може се објаснити застарелим, неактуелним фондовима и лошим просторним и техничким условима. Најважнији предуслови за успешан рад школске библиотеке су одговарајућа величина и структура књижног фонда, просторни услови, одговарајућа библиотечка и техничка опрема, као и могућност коришћења модерних информационо-комуникационих технологија. Углед библиотеке, ипак, највише зависи од школског библиотекара и његовог односа према свом послу. Пасивно чекање да ученици дођу у библиотеку сигурно неће допринети већој читаности и искоришћености постојећих библиотечких услуга. Неопходан је активнији приступ да би се потенцијални корисници привукли у библиотеку, а да се истовремено обезбеди да постојећи чланови редовније долазе, више читају и користе и друге услуге школске библиотеке.

Потребно је најпре активним приступом радити на промени сопственог имиџа и постојеће слике о библиотеци која често није позитивна. Неопходно је усталисти радно време. Оно би требало да буде видно истакнуто и прилагођено најбољим могућностима коришћења, како се не би догодило да у једном кратком временском интервалу велике групе деце улазе у библиотеку, чиме се доводи у питање квалитет услуге. Немогуће је да библиотекар у таквим условима посвети довољну пажњу ученику који није дошао само да задужи или раздужи обавезну лектуру. Има примера школских библиотека чије је радно време краће од 3 сата дневно, при том не раде сваког дана. Честе промене кадрова нису добра решења за школску библиотеку, као и појава да послове

школског библиотекара обавља наставник који, са минималним ангажовањем у библиотеци, само допуњује фонд сати остварених у настави.

Прописима из области образовања, положај школског библиотекара утврђује се као положај стручног сарадника у настави. Нови „Закон о основама система образовања и васпитања“ дефинише да „стручне послове библиотекара у школи обавља стручни сарадник – библиотекар, односно нототекар и медијатекар у музичкој школи“⁵. Прописима у области образовања дефинисан је профил кадра у школској библиотеци и која знања и способности он мора да поседује како би допринео успешном оставаривању циљева и задатака школске библиотеке.

„Правилником о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника“ (Сл. гласник РС, бр. 14/04) утврђени су програми и начин организовања сталног стручног усавршавања, као и услови за стицање звања у току усавршавања наставника, васпитача и стручних сарадника. Таксативно су набројане врсте активности које представљају услов за стицање звања у току напредовања. За стручне сараднике – библиотекаре у школи, између осталог, набројане су активности које доприносе побољшању услуга школске библиотеке и бољем коришћењу библиотеке: прецизиран је проценат ученика школе који би требало да буде укључен у коришћење фонда библиотеке (минимално 60%, односно 70% у зависности од врсте звања), обезбеђивање искоришћености (минимално 7, односно 9 наслова по уписаном ученику, у зависности од врсте звања), континуирано анкетирање и праћење ученика ради утврђивања њихових читалачких интересовања, организовање обуке ученика за коришћење библиотечког каталога, организовано оспособљавање ученика за самостално тражење и коришћење извора информација, организовање и спровођење различитих облика усавршавања запослених у школи за коришћење библиотечког каталога и претраживање базе података, организовање уписа својих читалаца у подручну, односно матичну библиотеку, организовање тематских изложби, књижевних сусрета, предавања или трибина у оквиру школе, организовање културних активности ученика на општинском, градском и регионалном нивоу, редовно организовање и остваривање посета ученика Сајму књига, систематско укључивање у акције матичне библиотеке, укључивање базе података школске библиотеке у систем или мрежу библиотека са могућношћу међубиблиотечке позајмице, размена библиотечких јединица са другим библиотекама...

У школској библиотеци, од посебне важности је мотивација ученика за долазак у њу и коришћење њених услуга. Први постулат је адекватан простор и пријатна атмосфера, која би требало да омогући добар амбијент за учење и дружење. Важан је и први контакт ученика са библиотеком, да буде упознат шта ту може да добије и да се пријатно осећа, да схвати значај библиотеке за своје образовање и да стекне навику да јој се обраћа за сваку своју потребу. Битан елемент оваквог односа

према школској библиотеци је поверење у библиотекара који уме да подстиче радозналост и креативност и да формира укус и читалачке навике без наметања. Однос школског библиотекара према корисницима библиотеке захтева педагошко знање, много такта и стрпљења, добро познавање фонда и свог посла. Неопходно је и да се библиотека прилагоди убрзаном развоју нових технологија и да својим корисницима омогући коришћење савремене технолошке опреме.

Вредновање резултата рада може да буде полазна основа за подстицање коришћења школских библиотека. Један од начина бољег спознавања потреба корисника и сазнавања њихових широк интересовања јесте да их питамо. Саставни део упитника требало би да буде мишљење ученика о садашњем фонду школске библиотеке и колико је он у могућности да задовољи њихове потребе и интересовања. Могу се користити квантитативне методе, попут различитих упитника, или квалитативне методе као што су интервјуи. Методе анкетирања ученика примењују се у циљу сазнавања шта они мисле о библиотеци, како је доживљавају и како оцењују комуникацију са библиотечким особљем, што ће помоћи да се побољша однос школска библиотека – корисник.

Поред библиотечких услуга намењених ученицима, не треба занемарити ни оне намењене наставницима, које би требало да обезбеде изворе који ће проширити њихово знање из одређеног предмета или побољшати њихове методе наставе. Наставници који имају напредније виђење образовања, обично су и активнији корисници библиотеке.

С обзиром да школске библиотеке имају великих потешкоћа да набаве нова актуелна издања, а да се школска лектира најчешће набавља у недовољном броју примерака, чини се да је решење сарадња са јавном библиотеком у одређеној локалној заједници. Народне и школске библиотеке у Србији имају заједничку корисничку популацију, с обзиром да ученици основних и средњих школа, заједно са децом предшколског узраста, чине око 60% укупног броја корисника јавних библиотека. У многим местима, јавне библиотеке су принуђене да своје фондове оптерећују великим бројем примерака школске лектире, јер те потребе школске библиотеке нису у могућности да задовоље. Један од облика сарадње ова два типа библиотека била би координирана набавка, уз договорене принципе по којима би школске библиотеке набављале лектуру у већем броју примерака, а јавне сву осталу литературу која би могла да задовољи шире потребе и интересовања деце школског узраста. У том случају би био неопходан заједнички наступ пред органима локалне самоуправе, као и дефинисани начини заједничког коришћења тако формираних књижних фондова намењених деци. Координираним обогаћивањем фондова и заједничким коришћењем избегавају се дуплирања, што је значајно у условима када библиотеке располажу оскудним финансијским средствима за набавку нове грађе.

У годишњим анкетама о пословању, око 70% школских библиотека даје податак о остваривању неког облика сарадње са јавном библиотеком у својој локалној заједници. То се углавном односи на заједничке културне активности. Међубиблиотечку позајмицу годишње омо-

⁵ „Закон о основама система образовања и васпитања“, Службени гласник РС бр. 72 (2009).

гућава тек незнатних 1,2-1,5% школских библиотека. То су увек исте библиотеке, а њихов проценат варира у зависности од тога да ли су све оне одговориле на анкету о пословању за посматрану годину.

С обзиром да мали број школских библиотека има услове за организовање културно-образовних програма, бољи резултати у остваривању културне делатности могу се постићи сарадњом са јавном библиотеком у локалној заједници. Таква сарадња подразумева коришћење просторних услова јавних библиотека за програме намењене деци школског узраста, било да су они заједнички осмишљени, или представљају самосталне активности школске библиотеке. Немогућност организовања својих културних активности школска библиотека може надокнадити и тако што ће ученицима своје школе организовати одлазак на бројне манифестације намењене деци, које се одржавају у јавној библиотеци. Сваке године програми за децу школског узраста представљају део богате понуде бројних културних активности које организују јавне библиотеке.

Употреба Интернета у библиотеци и могућност коришћења електронске поште неопходан су предуслов да би се школске библиотеке укључиле у модерне технолошке процесе и примениле нове методе рада. Не сме се догодити да ученик основне школе буде више упућен у коришћење информационо-комуникационих технологија од школског библиотекара.

Могућност приступа Интернету само је моћно средство за тражење и проналажење информација. Школски библиотекар би требало да пружи помоћ и покаже да су ти електронски извори само још једно средство за подучавање и учење, то су средства која воде неком циљу, а не циљ сам по себи. Библиотекар би, пре свега, требало да упућује ученике како да што ефикасније искористе многобројне расположиве алате за тражење информација, како да пронађу актуелне и релевантне информације и како да их вреднују. Тиме ће се деца школског узраста на најбољи начин упутити на правилно служење и коришћење ове технологије у сврху бољег учења и усвајања знања, с обзиром да је још увек релативно мали број ученика у могућности да то научи код куће (према истраживању о употреби рачунара у 2008. години, које је спровео Републички завод за статистику Србије, 40,8% домаћинстава у Србији поседовало је рачунар, при чему предњаци Београд са 53,1%; у 2008. години приступ Интернету имало је 33,2% српских домаћинстава; приступ Интернету најчешће се остварује преко персоналних рачунара – 95,2%, док се у 24,8% случајева користи и мобилни телефон)⁶.

⁶ Драган Вукмировић, Кристина Павловић и Владимир Шутић, *Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији: домаћинства/појединци, предузећа* (Београд: Републички завод за статистику, 2008).

Жељка Мовирић, 053 а - дрво - мермер - 46 x 46 x 15 cm x 3

С обзиром да велики број школских библиотека нема могућност коришћења Интернета, оне би могле, у сарадњи са јавном библиотеком, да организују заједничке програме обуке ученика за коришћење различитих е-извора (речници, мултимедијалне енциклопедије и сл.). У ту сврху користили би се простор и техничке могућности Интернет клубова који делују у саставу јавне библиотеке.

Оспособљавање за самостално учење и служење различитим секундарним изворима информација (енциклопедијама, речницима, библиографијама и др) требало би да обухвата и обуку за снажање у разним врстама каталога и е-извора. Истовремено, библиотекар би требало да помаже ученицима и упућује их како да саставе пописе литературе и коришћених извора. Резимирање, цитирање и састављање комплетних и тачних библиографија, требало би да се науче у библиотеци и уз помоћ библиотекара. Ови програми могу се заједнички осмислити са јавном библиотеком.

Основни предуслови за приближавање фондова корисницима је да их школски библиотекари добро познају, али и израда одговарајућих каталога, који ће бити спона између корисника и фонда. У већини школских библиотека у Србији информациони инструменти су изразито неразвијени, што илуструје и податак да 70% школских библиотека нема никакав каталог. Алфаветски каталог, који је обавеза сваке библиотеке, поседује

само 24,1% библиотека, каталог на наслов 8,1%, стручни каталог по УДК 11,2%, а предметни само 2,2%.

У циљу ефикаснијег коришћења школских библиотека, намеће се потреба њиховог повезивања у шире библиотечке мреже. На тај начин, омогућава се не само давање информација о свом фонду, већ и фондовима других библиотека, а приступ Интернету омогућава коришћење дигиталних ресурса доступних на сајтовима других библиотека и различитим образовним порталима.

У документима IFLA-e⁷ који се односе на рад јавних и школских библиотека дефинисани су различити облици сарадње и заједничког деловања: „заједничка обука особља, заједничко коришћење извора, кооперативно обогаћивање фондова, заједничко осмишљавање програма и њихово реализовање, координација електронских сервиса и мрежа, сарадња у изради средстава за учење и образовање корисника, одељенске посете ученика јавној библиотеци, удружене промоције читања и писмености, програми упознавања са Web-ом намењени деци, заједничко коришћење телекомуникационе и мрежне инфраструктуре, заједнички маркетинг библиотечких услуга, усмерен на децу и младе”.

⁷ IFLA/UNESCO, „Смернице за школске библиотеке“, *Гласник Народне библиотеке Србије* бр. 1 (2005): 387-417. IFLA/UNESCO, *Смернице за развој јавних библиотека* (Београд: Народна библиотека Србије, Библиотека града Београда, 2005).

The usage of the school library holdings and services in Serbia

Abstract

In the paper is given the analysis of the school library holdings and services' usage, for five years period, from 2004. till 2008. The analysis was performed based on data gathered for the database Library network of Serbia, as well as the reports on supervision of school libraries' professional work. In terms of the number of included libraries, the analysis is giving comprehensive information on the area. In the paper are given statistical data, with tabular reviews, of the library collections' usage – books and non-book materials, as well as data of library shows, literary evenings, lectures, panel discussions and other cultural and educational programs, which were organized by school libraries. In the paper is pointed there is necessity for change in school libraries' work and are given recommendations on how their work could be improved.

Key words:

usage of the school library holdings; usage of the school library services

ЛИТЕРАТУРА

1. Вукмировић, Драган, Кристина Павловић и Владимир Шутић. *Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији: домаћинства/појединци, предузећа*. Београд: Републички завод за статистику, 2008.
2. „Закон о основама система образовања и васпитања”. *Службени гласник РС* бр. 72 (2009).
3. „IFLA/UNESCO Манифест за школске библиотеке”. *Гласник Народне библиотеке Србије* бр. 1 (2005): 419-422.
4. „IFLA/UNESCO Смернице за школске библиотеке”. *Гласник Народне библиотеке Србије* бр. 1 (2005): 387-417.

5. „IFLA/UNESCO Смернице за библиотечке услуге за децу”. *Гласник Народне библиотеке Србије* бр. 1 (2006). http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1831 (преузето 15. 10. 2009).
6. „IFLA/UNESCO Смернице за библиотечке услуге за младе”. *Гласник Народне библиотеке Србије* бр. 1 (2006). http://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1832 (преузето 15. 10. 2009).
7. „IFLA/UNESCO Смернице за развој јавних библиотека”. Београд: Народна библиотека Србије, Библиотека града Београда, 2005.
8. „Правилник о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника”. *Службени гласник РС* бр. 14 (2004): 14-23.